

ВЕЛЬБАРСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ У ВЕРХІВ'ЯХ ПІВДЕННОБУЗЬКОГО БАСЕЙНУ

Річка Рів та її ліва притока Рівець, які знаходяться у верхів'ях Південнобузького басейну, утворюють широку надзаплаву з потужним шаром алювіально-делювіальних наносів. Чудові умови для господарювання здавна вабили до себе різні племена. Саме сюди в кінці II - на початку III ст.н.е. із теренів Польщі та Волині прийшли племена готів, які нині отримали на всій території свого поширення назву "вельбарська культура". Історія їх появи на Південному Побужжі простежується з низів'їв Вісли до Західної Волині рядом пам'яток, досліджених останнім часом польськими археологами, а на території Білорусії - Ю.В. Кухаренком¹, Д.Н. Козаком² та іншими дослідниками. Насамперед їх приваблювали чудові родючі землі, на відміну від Повіслення, де ґрунти були ліщаними. Іншою причиною появи вельбарців на території Дніпро-Дністровського межиріччя було те, що Південний Буг є найкоротшим водним шляхом, який пов'язує райони древнього вельбарського ареалу /східна частина басейну Вісли/ з припонтійськими областями.

На території Верхнього Побужжя носії вельбарської культури потіснили зарубинецькі племена, які тут проживали до II ст. н.е. включно³.

Вивченням вельбарських пам'яток в північній частині басейну Південного Бугу з 60-х рр. займається П.І.Хавлюк, який серед 330 відкритих ним черняхівських поселень виділив понад 30 вельбарських⁴. Найбільш важливі і досліджені серед них поселення Гунька, Самчинці, Слобідка I, Слобідка II Немирівського району, Демидівка I, Демидівка II Жмеринського та Тимар Гайсинського районів Вінницької області.

Тут відкрито кілька напівземлянок, а також наземних каркасних жител, обмашених глиною. Переважає ліпна кераміка. Окрім неї, знайдено значну кількість гончарного посуду, представленого, переважно, лощеними мисками, які були завезені з Північного Причорномор'я.

У наступні роки на території Побужжя проводив дослідження Б.В. Магомедов, який підтвердив наявність вельбарських пам'яток на Південному Бузі⁵.

Влітку 1997 р. П.І. Хавлюком і автором цих рядків в басейні річки Рів проведено детальну археологічну розвідку, під час якої було відкрито кілька черняхівських поселень, три з них - вельбарського типу, розташованих біля сіл Гармаки і Гайове Барського району Вінницької області. Остання група поселень простягається вздовж лівого берега Рівця /ліва притока Рову/, де переважає низький берег і сприятливі вищеописані природні умови.

Одне поселення/біля села Гармаки/ за матеріалами датується раніше, ніж два інші, виявлені нижче по течії /біля села Гайове/.

Поселення біля села Гармаки в урочищі "Калинівка" розташоване на пологому березі і має площу, довжина якої сягає до 1 км, ширина - 100-200 м.

Поверхневий збір і розкопки дали можливість виявити залишки наземного житла, яке простежується за глиняною обмазкою і керамікою.

Дане поселення представлене на 72% ліпною керамікою типу Дитиничів,

Лепесівки, а на Південному Побужжі - Демидівки.

Тут знайдено уламки ліпних горщиків, ребристих мисок дитиницького типу чорного та сірого кольорів, а також чорні та коричневі уламки посудин, які за формою вінець і опершавленою поверхнею нагадують дуже давні зразки так званого пшеворського типу кераміки з Польщі. 28% припадає на привізний високоякісний гончарний посуд, ймовірно, з Ольвії. Він представлений уламками мисок чорного кольору на невеликому кільцевому піддоні та уламками жовтоглиняних амфор.

Культурний шар, який складається із глиняної обмазки стін, кераміки, вугілля, попелу та кісток тварин, становить 0,6 м.

Знахідки дають підстави датувати поселення кінцем II - початком III ст. н.е.

Друге поселення поблизу села Гайове знайдено в урочищі "Барське". Воно значно більше першого і займає простір I км довжиною і 200 - 300 м шириною вздовж надзаплави річки Рівець.

На поселенні шляхом поверхневого збору і розкопок вдалося виявити і дослідити наземне житло площею 7 на 5 м, долівка якого знаходиться на глибині 0,95 м від сучасної поверхні. Контури житла виявлені завдяки обвалам глиняної обмазки стін, а також завдяки керамічним знахідкам. У житлі знайдено численні зразки ліпної кераміки чорного та сірого кольорів, переважно горщиків. Деякі з них із загнутими всередину вінцями пшеворського вигляду.

Залишки однієї ліпної миски дають змогу точно встановити форму та розміри: висота - 5,4 см, діаметр вінець - 13,6 см, діаметр дна - 8,8 см.

Особливої уваги заслуговують майже 40 уламків великого горщика із спеціально опершавленою поверхнею, його вдалося частково реставрувати. Розміри посудини такі: висота - 22 см, діаметр вінець - 24 см, діаметр дна - 14 см, товщина стінок іноді переважала 1 см. Поверхню його обтиньковано дуже грубо товстим шаром глини вже після виліплення. Є припущення, що горщик мав ритуальне призначення, бо інші аналогічні зразки виготовлені значно якісніше.

Тут же знайдено чимало залишків імпортного посуду: уламків гончарних мисок чорно-сірого та світло-коричневого кольорів і амфор жовтого кольору, привезених із Північного Причорномор'я. Декілька мисок вдалося реставрувати частково чи повністю і встановити їх розміри. Найменша серед посудин має висоту 9 см, діаметр вінець - 15 см, діаметр дна - 6,6 см. Діаметр вінець другої та третьої посудини - 17 та 19,6 см. В цілому на поселенні ліпна кераміка становить 65%.

За межами житла, але поблизу нього знайдені три залізні черенкові ножі з горбатою спинкою. Довжина одного з них, який зберігся найкраще, - 12,5 см / довжина леза - 8,5 см, ширина леза - 2 см/. Тут же знайдений гребінь рідкісної форми з дуговидною спинкою. На гребені збереглися отвори, за допомогою яких до нього чіплялися з обох боків кістяні пластинки.

Серед інших знахідок слід відзначити грузильце від вертикального ткацького верстата, лощила з п'ясткових кісток тварин.

Поблизу житла, на зораній поверхні, підібрані уламки двох бронзових фібул з високим приймачем. Ряд дослідників називають такі фібули качкоподібними через їх схожість до літаючої птиці⁶.

Слід детальніше зупинитися на описі фібул, тому що вони являють собою датуючий матеріал.

Одна з фібул має напівкруглу, прогнуту дужку, на переході якої в ніжку є

орнаментация у вигляді дротяного кільця, яке, в свою чергу, орнаментоване поперечними нарізами. В кінці ніжки є також два поперечні нарізи. У верхній частині дужки фібули розміщена головка з отвором для стержня пружини. Приймач фібули високий, виготовлений з тонкої пластини, в кінці має згин для утримання стержня. Пружинний апарат не зберігся.

Друга із знайдених фібул збереглася ще гірше - відріли лише приймач та ніжка. Перед приймачем, на переході дужки в ніжку, видно сліди орнаментации - один поперечний наріз / їх могло бути і більше; бо фібула зламана перед самим приймачем / і дві групи по два поперечних нарізи - в кінці ніжки, яка має трьохгранну звужену до кінця форму.

На поселенні знайдено кусок залізної руди, що свідчить про залізоробне виробництво.

Аналогії виявлених предметів поширені серед готських древностей на східних теренах Польщі і Волині. Датуються вони -кінцем II - серединою III ст.н.е. /у публікації К.Годловського¹/. У цьому ж урочищі, але на відстані 1,5 км, виявлені сліди третього поселення з аналогічним матеріалом.

Всі три поселення характеризуються переважною більшістю ліпної кераміки, причому вся гончарна - привезена із Північного Причорномор'я. Звідси можна зробити висновок про тісні контакти місцевого вельбарського населення з причорноморськими грецькими колоніями, з якими була налагоджена торгівля. Продавали вельбарці зерно, худобу, а купували гончарний посуд, вино, предмети розкоші. Відповідно це свідчить про розвиток землеробства і приселищного скотарства, яким сприяли і чудові природні умови. Розвивалось також залізоробне виробництво, про що згадувалось вище, та ювелірне виробництво.

До недавнього часу дослідники черняхівської культури мало звертали увагу на ранні поселення, де переважала ліпна кераміка північно-західних вельбарських форм, а також із великою кількістю кераміки пшеворських форм. Саме до них належать древні вельбарські селища на річці Рівець, та інші поселення, відкриті П.І. Хавлюком, про які йшлося на початку статті. Всі вони належать до вельбарської культури готів, яка пізніше, в II - першій половині III ст.н.е. відома під назвою черняхівської, але з переважаючою /хоча й з примітивною/ власною гончарною керамікою. Такі поселення виявлені в останні роки в селі Комарівці та селищі міського типу Ялтушків Барського району Вінницької області.

Таким чином, отримує підтвердження письмове свідчення готського історика Йордана⁸ про переселення готів з низів'їв Вісли вздовж ріки вниз по Верхній Дністер і міжріччя Південного Бугу та Дністра в кінці II ст.н.е., де вони і склали основу відомої черняхівської культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кухаренко В.Ю. Могильник Брест-Тришин.-М.,1980;
- 2.Козак Д.Н. Етнокультурна Історія Волині /I ст. до н.е. - IV ст. н.е./.-К.,1991;
- 3.Хавлюк П.І.Зарубинська культура Південного Побужжя та лівобережжя Середнього Дністра. //Археологія.-1975.-№18. -С.17-19;
- 4.Хавлюк П.И, Вельбарские памятники на Южном Буге. -Люблін, Польща, 1989.-С.137-144;
- 5.Магомедов Б.В. Вельбарские элементы в черняховских памятниках Южного Побужья.-Люблін, Польща, 1989.-С. 225-229;
- 6.Баран В.Д. Черняхівська культура: За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу.-К., 1981.-